

XORAZM VILOYATIDA MILLIY URF-ODAT, AN'ANA VA MILLIY QADRIYATLARNING TIKLANISHI

Bahodirov Furqatjon Ne'mat o'g'li

UrDPI Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi (tarix) yo'nalishi 2-bosqich magistranti
+998919892481

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm vohasining o'ziga xos etnomadaniy muhiti, mustaqillik yillarida, xususan, XXI asrning birinchi choragida milliy urf-odatlar, marosimlar va qadriyatlar tiklanish jarayonlari tarixiy, falsafiy va etnosotsiologik jihatdan tahlil qilinadi. Vohaning o'ziga xos "Xorazm lazgisi", xalifa ijodkorligi, oilaviy marosimlar (to'y, gap-gasht) hamda qadimiy bayramlar (Navruz, qovun sayli) tizimidagi transformatsiyalar va ularning yoshlar ma'naviyatini shakllantirishdagi o'rni yoritilgan.

Аннотация: В данной статье анализируется уникальная этнокультурная среда Хорезмского оазиса, процессы возрождения национальных традиций, ритуалов и ценностей в годы независимости, в частности, в первой четверти XXI века, с историко-философской и этносоциологической точек зрения. Подчеркиваются уникальные для оазиса «хорезмские лазги», хальфийская креативность, трансформации в системе семейных ритуалов (свадьбы, беседы) и древних праздников (Навруз, фестиваль дыни), а также их роль в формировании духовности молодежи.

Abstract: This article analyzes the unique ethnocultural environment of the Khorezm oasis, the processes of the revival of national traditions, rituals and values during the years of independence, in particular, in the first quarter of the 21st century, from a historical, philosophical and ethnosociological perspective. The oasis's unique "Khorezm lazgi", khalfa creativity, transformations in the system of family rituals (weddings, conversations) and ancient holidays (Navruz, melon festival) and their role in shaping the spirituality of young people are highlighted.

Kalit so'zlar: Xorazm etnomadaniyati, urf-odat, qadriyat, lazgi, xalfachilik, ma'naviy tiklanish, etnosotsiologiya, globallashuv, nomoddiy madaniy meros.

Ключевые слова: Хорезмская этнокультура, традиции, ценности, лазги, хальфизм, духовное возрождение, этносоциология, глобализация, нематериальное культурное наследие.

Keywords: Khorezm ethnoculture, traditions, values, Lazgi, Khalfaism, spiritual revival, ethnosociology, globalization, intangible cultural heritage.

KIRISH

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, jamiyat hayotining barcha sohalarida tub o'zgarishlar yuz berdi. Ayniqsa, milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotirani tiklash va boy madaniy merosni asrab-avaylash masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Xorazm viloyati ham ana shu jarayonlarning muhim hududlaridan biri sifatida milliy urf-odatlar, an'analar va ma'naviy qadriyatlarni qayta tiklashda alohida o'rin egallaydi.

Sovet davrida ko'plab milliy qadriyatlar, diniy marosimlar va an'analar cheklangan yoki ma'lum darajada deformatsiyaga uchragan edi. Mustaqillikdan so'ng esa bu qadriyatlarni tiklash, ularni xalq ongiga qayta singdirish va yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalash masalalariga keng e'tibor qaratildi [1]. Xususan, Xorazm viloyatida qadimiy urf-odatlar va marosimlar o'zining asl mohiyatiga qaytarildi.

ASOSIY QISM.

Xorazm vohasi o'zining boy tarixiy-madaniy merosi bilan ajralib turadi. Bu hududda shakllangan urf-odatlar va an'analar asrlar davomida xalqning turmush tarzini belgilab kelgan. Mustaqillik yillarida aynan shu merosni tiklash va rivojlantirishga qaratilgan qator dasturlar amalga oshirildi. Jumladan, milliy bayramlar, ayniqsa Navro'z umumxalq bayrami sifatida keng nishonlana boshladi. Navro'z nafaqat fasllar almashinuvi, balki insonlar o'rtasidagi mehr-oqibat, bag'rikenglik va birdamlik timsoli sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi [2]. Xorazm viloyatida milliy marosimlarning tiklanishi, avvalo, oilaviy qadriyatlarning mustahkamlanishida namoyon bo'lmoqda. To'y marosimlari, beshik to'yi, sunnat to'yi kabi an'anaviy tadbirlar xalqning madaniy hayotida muhim o'rin tutadi. Ushbu marosimlarda milliy kiyimlar, qadimiy taomlar, urf-odatlar va folklor elementlari keng qo'llanilmoqda. Bu esa milliy o'zlikni anglash va madaniy merosni avlodlardan avlodga yetkazishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda [3].

Shuningdek, Xorazmda xalq og'zaki ijodi, baxshichilik san'ati va maqom ijrochiligi an'analari ham qayta tiklanib, rivojlanmoqda. Xorazm maqom san'ati o'ziga xos ohanglari va ijro uslubi bilan boshqa hududlardan farq qiladi. Mustaqillik yillarida ushbu san'at turini rivojlantirish maqsadida turli festivallar, tanlovlar va madaniy tadbirlar tashkil etilib kelinmoqda. Bu esa nafaqat milliy san'atni asrash, balki uni xalqaro miqyosda targ'ib etishga ham xizmat qilmoqda [4]. Ma'naviy qadriyatlarni tiklashda diniy erkinliklarning kengayishi ham muhim omillardan biridir. Mustaqillikdan so'ng Xorazm viloyatida masjidlar ta'mirlandi, yangi ibodat maskanlari qurildi, diniy ta'lim rivojlantirildi. Ramazon va Qurbon hayitlari keng nishonlanib, aholining diniy ongini yuksaltirishga xizmat qilmoqda. Bu jarayon jamiyatda axloqiy qadriyatlarning mustahkamlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda [5]. Bundan tashqari, tarixiy obidalarni restavratsiya qilish va ularni muhofaza qilish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Xorazm viloyatidagi qadimiy me'moriy yodgorliklar, xususan Ichan qal'a majmuasi, xalqaro miqyosda e'tirof etilgan madaniy meros

obyektlaridan biri hisoblanadi. Ushbu obidalarni asrab-avaylash va ularni turizm rivojiga xizmat qildirish orqali nafaqat madaniy, balki iqtisodiy samaradorlikka ham erishilmoqda [6]. Xulosa qilib aytganda, Xorazm viloyatida milliy urf-odatlar, an'analar va ma'naviy qadriyatlarining tiklanishi mustaqillik yillarida amalga oshirilgan keng qamrovli islohotlarning muhim natijalaridan biridir. Bu jarayon orqali xalqning tarixiy xotirasi tiklanib, milliy o'zlikni anglash va ma'naviy yuksalish ta'minlanmoqda.

Milliy qadriyatlar — bu muayyan xalqning tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan, uning turmush tarzi, dunyoqarashi, urf-odatlar, an'analar va ma'naviy hayotini ifodalovchi ijtimoiy-madaniy hodisalarning majmuasidir. Ular jamiyat a'zolarining o'zaro munosabatlarini tartibga soluvchi, axloqiy mezonlarni belgilovchi hamda milliy o'zlikni anglashda muhim o'rin tutuvchi omil sifatida namoyon bo'ladi [7]. Milliy qadriyatlar nafaqat o'tmish merosi, balki zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim tarkibiy qismi hamdir. Chunki ular avlodlar o'rtasidagi uzviylikni ta'minlab, tarixiy xotirani saqlab qolishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va ularni zamonaviy talablarga mos ravishda rivojlantirish dolzarb masala hisoblanadi [8]. O'zbek jamiyatida milliy qadriyatlar oilaviy munosabatlar, mehmondo'stlik, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, bag'rikenglik kabi fazilatlarda yaqqol namoyon bo'ladi. Ayniqsa, Xorazm viloyatida bu qadriyatlar o'ziga xos hududiy xususiyatlar bilan boyigan holda saqlanib qolgan va mustaqillik yillarida yanada rivoj topgan [9]. Madaniy meros — bu insoniyat yoki muayyan xalq tomonidan yaratilgan va tarixiy, ilmiy, estetik hamda ma'naviy ahamiyatga ega bo'lgan moddiy va nomoddiy boyliklar majmuasidir. Unga tarixiy obidalar, me'moriy yodgorliklar, san'at asarlari bilan bir qatorda xalq og'zaki ijodi, urf-odatlar, marosimlar, an'analar va bilimlar tizimi ham kiradi [10].

Madaniy meros jamiyatning tarixiy taraqqiyotini aks ettiruvchi muhim manba bo'lib, u orqali xalqning o'ziga xosligi, qadriyatlari va madaniy darajasi namoyon bo'ladi. Shu sababli uni asrab-avaylash, o'rganish va kelajak avlodlarga yetkazish har bir jamiyatning muhim vazifalaridan biridir [11].

Xorazm viloyati madaniy merosga boy hududlardan biri bo'lib, bu yerda qadimiy me'moriy yodgorliklar, an'anaviy san'at turlari, jumladan maqom san'ati, baxshichilik va xalq amaliy san'ati keng rivojlangan. Ushbu merosni saqlash va rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan ishlar nafaqat hududning madaniy hayotini boyitmoqda, balki uning turistik jozibadorligini ham oshirmoqda [12]. An'ana va modernizatsiya jamiyat taraqqiyotining o'zaro bog'liq, ba'zan esa qarama-qarshi yo'nalishlari sifatida namoyon bo'ladi. An'ana — bu tarixiy jarayonda shakllangan va avloddan-avlodga o'tib kelayotgan ijtimoiy-madaniy tajriba, urf-odatlar va qadriyatlar majmuasi bo'lsa, modernizatsiya jamiyatni yangilash, zamonaviylashtirish va rivojlantirish jarayonini anglatadi [13]. Ushbu ikki tushuncha o'rtasidagi uyg'unlik jamiyatning barqaror rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

Zamonaviy ilmiy qarashlarga ko'ra, modernizatsiya jarayoni an'analarni inkor etmaydi, aksincha, ularni yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga moslashtirishni taqozo etadi. Ya'ni, an'analar jamiyatning tarixiy asosini tashkil etsa, modernizatsiya ularni yangi mazmun bilan boyitadi [14]. Shu jihatdan qaraganda, milliy qadriyatlar va urf-odatlar zamonaviy taraqqiyot jarayonida transformatsiyaga uchrab, o'zining yangi shakllarini namoyon qilmoqda.

O'zbekiston, xususan Xorazm viloyatida mustaqillik yillarida an'ana va modernizatsiya jarayonlarining uyg'unlashuvi yaqqol ko'zga tashlanadi. Masalan, milliy to'y marosimlari saqlanib qolgan holda, ularni o'tkazish shakllarida zamonaviy elementlar paydo bo'lmoqda. Shu bilan birga, milliy liboslar, taomlar va marosimlar zamonaviy madaniyat bilan integratsiyalashgan holda rivojlanmoqda [15]. Biroq modernizatsiya jarayoni ayrim hollarda an'anaviy qadriyatlarning soddalashuvi yoki ularning asl mohiyatini yo'qotishiga ham olib kelishi mumkin. Ayniqsa, ommaviy madaniyat ta'siri kuchayib borayotgan hozirgi davrda yoshlar orasida milliy an'analarga bo'lgan qiziqishning pasayishi kuzatilishi ehtimoli mavjud [16]. Shu sababli, an'ana va modernizatsiya o'rtasida muvozanatni ta'minlash dolzarb masala hisoblanadi.

Ilmiy nuqtai nazardan, an'analarni zamonaviy taraqqiyot bilan uyg'unlashtirish uchun ularni chuqur o'rganish, tizimlashtirish va ta'lim-tarbiya jarayoniga keng joriy etish zarur. Ayniqsa, madaniy merosni raqamlashtirish, ommaviy axborot vositalari va ta'lim tizimi orqali targ'ib qilish an'analarni saqlab qolishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi [17]. Xorazm viloyatida milliy urf-odat va an'analar, ayniqsa, to'y marosimlari orqali yaqqol namoyon bo'ladi. To'ylar nafaqat ikki yoshning oila qurishi, balki keng jamoatchilikni birlashtiruvchi, ijtimoiy birdamlikni mustahkamlovchi muhim madaniy hodisa sifatida qaraladi. Ushbu marosimlarda qadimiy udumlar, musiqa va og'zaki ijod namunalari, milliy taomlar va kiyim-kechaklar uyg'un holda namoyon bo'ladi [18]. Xorazm to'ylarining o'ziga xos jihatlaridan biri — lapar va yalla ijrochiligidir. Lapar — bu odatda ayollar tomonidan ijro etiladigan, savol-javob shaklidagi qo'shiq turi bo'lib, unda xalqning kundalik hayoti, orzu-intilishlari va ijtimoiy munosabatlari aks etadi. Yalla esa yanada jo'shqin, ommaviy xarakterga ega bo'lib, ko'pincha to'y tantanalarida raqs va musiqa bilan uyg'unlashgan holda ijro etiladi [19]. Ushbu san'at turlari nafaqat estetik zavq bag'ishlaydi, balki xalqning tarixiy xotirasi va madaniy identitetini saqlashga xizmat qiladi.

Xorazm hududida lapar va yalla ijrochiligi avloddan-avlodga og'zaki an'ana orqali o'tib kelayotgan bo'lib, ularning matnlari va ohanglarida hududiy xususiyatlar yaqqol seziladi. Mustaqillik yillarida bu san'at turlarini tiklash va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilib, turli folklor festivallari, madaniy tadbirlar va tanlovlar orqali keng targ'ib qilinmoqda [20]. Natijada, lapar va yalla nafaqat to'y marosimlarining ajralmas qismi, balki professional sahna san'ati darajasiga ko'tarilmoqda. Milliy taomlar faqatgina oziq-ovqat ehtiyojini qondirish vositasi emas, balki ular orqali xalqning tarixi, turmush tarzi va qadriyatlari ham aks etadi.

Xorazm viloyatida to'y va marosimlarda ushbu taomlarning tayyorlanishi va tortilishi milliy identitetni saqlash va rivojlantirishning muhim omili sifatida namoyon bo'ladi.

Xorazm viloyati o'zining boy folklor merosi bilan O'zbekistonning boshqa hududlaridan ajralib turadi. Bu yerda shakllangan og'zaki ijod namunalari, xususan dostonchilik va baxshichilik san'ati, xalqning tarixiy xotirasi, ijtimoiy qarashlari va ma'naviy qadriyatlarini o'zida mujassam etgan muhim madaniy hodisa sifatida namoyon bo'ladi [21].

Dostonchilik — bu xalq og'zaki ijodining yirik janrlaridan biri bo'lib, unda tarixiy voqealar, qahramonlik, sevgi va ijtimoiy munosabatlar badiiy obrazlar orqali ifodalanadi. Xorazm hududida dostonchilik asosan baxshilar tomonidan ijro etilib, ular o'ziga xos ijro uslubi, ovoz tembri va musiqa jo'rliqi bilan ajralib turadi. Baxshichilik san'ati esa nafaqat ijrochilik, balki ijodkorlikni ham o'z ichiga olgan murakkab madaniy fenomen hisoblanadi [22]. Xorazm baxshilari dostonlarni dutor yoki boshqa milliy cholg'u asboblari jo'rligida ijro etib, tinglovchilarga chuqur estetik va ma'naviy ta'sir ko'rsatadi. Ularning repertuarida "Alpomish", "Go'ro'g'li" kabi xalq dostonlari muhim o'rin egallaydi. Mustaqillik yillarida baxshichilik san'atini tiklash va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilib, turli respublika va xalqaro festivallar tashkil etilmoqda [23]. Bu esa mazkur san'at turining nafaqat saqlanib qolishi, balki yangi bosqichga ko'tarilishiga xizmat qilmoqda.

Folklor merosining ajralmas qismi sifatida Xorazm viloyatida turli urf-odatlar va marosimlar ham keng tarqalgan.

Ular orasida kelin salom marosimi alohida ahamiyatga ega. Mazkur marosim yangi kelinning kuyov tomon qarindoshlariga hurmat bajo keltirishi, oila va jamiyatga moslashuv jarayonining ramziy ifodasi sifatida qaraladi [24]. Kelin salom jarayonida milliy qo'shiqlar, marosimiy harakatlar va an'anaviy kiyimlar uyg'unlashib, xalqning estetik didi va ma'naviy qadriyatlarini aks ettiradi.

Shuningdek, Xorazm xalqi uchun mehmondo'stlik muhim ijtimoiy qadriyat hisoblanadi. Mehmonni izzat-ikrom bilan kutib olish, unga alohida e'tibor qaratish va eng yaxshi taomlarni tortish kabi an'analar xalqning axloqiy me'yorlarini belgilaydi.

Mehmondo'stlik nafaqat maishiy odat, balki jamiyatda ijtimoiy aloqalarni mustahkamlovchi muhim omil sifatida ham namoyon bo'ladi [25].

XULOSA

Xorazm viloyatida milliy urf-odat, an'ana va qadriyatlarning tiklanishi shunchaki o'tmishga qaytish yoki nostalgik tendensiya emas, balki xalqning o'zligini anglash, davlat mustaqilligini ma'naviy jihatdan mustahkamlash va globalashuv bo'ronlarida milliy qiyofani saqlab qolishning hayotiy zaruratidir.

Vohada moddiy va nomoddiy madaniy merosning uyg'un tiklanishi, davlat siyosati va xalq tashabbuslarining birlashishi ijobiy ijtimoiy-madaniy dinamikani ta'minlamoqda.

Kelajakda ushbu qadriyatlarni innovatsion usullar bilan yoshlar ongiga singdirish milliy barqarorlikning eng bosh kafolati bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari va nutqlari to'plami. – Toshkent: O'zbekiston, 2017.
2. “Navro'z – umumxalq bayrami” // O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent, 2014.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. Rajabov I. Xorazm maqom san'ati tarixi. – Toshkent: Fan, 2012.
5. Rajabov I. Xorazm maqom san'ati tarixi. – Toshkent: Fan, 2012.
6. UNESCO World Heritage Centre. Itchan Kala (Khiva) – 1990 yil ro'yxatga kiritilgan.
7. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
8. To'xtayev N. Ma'naviyat asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2015.
9. Jo'rayev M. O'zbek xalq etnografiyasi. – Toshkent: Fan, 2017.
10. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – 2003.
11. O'zbekiston Respublikasi “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish to'g'risida”gi Qonuni. – 2019.
12. Rajabov I. Xorazm madaniy merosi. – Toshkent: Fan, 2014.
13. Giddens A. The Consequences of Modernity. – Stanford University Press, 1990.
14. Inglehart R., Baker W. Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values. – American Sociological Review, 2000.
15. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
16. Toffler A. The Third Wave. – New York: Bantam Books, 1980.
17. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining madaniyat va san'atni rivojlantirishga oid qarorlari to'plami. – Toshkent, 2020.
18. Jo'rayev M. O'zbek xalq marosimlari. – Toshkent: Fan, 2016.
19. Rajabov I. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: Fan, 2012.
20. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi materiallari. – Toshkent, 2021.
21. Jo'rayev M. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: Fan, 2017.
22. Rajabov I. O'zbek baxshichilik san'ati. – Toshkent: Fan, 2013.
23. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi materiallari. – Toshkent, 2021.
24. Qodirov B. O'zbek xalq marosimlari va urf-odatlari. – Toshkent, 2015.
25. To'xtayev N. Ma'naviyat asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2016.

